

УДК 811.161.2'282(477.83)“19”(038)

КНИГА ОЛЕКСИ ГОРБАЧА “АРГО В УКРАЇНІ” ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ГОВІРКИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.

Маріанна МОВНА

*Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,
вул. В. Стефаника, 2, м. Львів, 79000, Україна, тел. (0322) 63-04-60*

Досліджено книгу О. Горбача “Арго в Україні”, точніше – вміщений у ній словник арготизмів та вульгаризмів із мови злодіїв, вуличників та учнів Львова, а також інших галицьких міст як одне з джерел вивчення львівської говірки. Зіставляються дані словника О. Горбача та укладеного автором “Словника львівської говірки першої третини ХХ ст.”

Ключові слова: О. Горбач, Львів, арго, говірка, жаргонізм, діалектизм, словник, мовленнєва традиція.

У 2006 р., через півстоліття після успішного захисту (1951 р., Український Вільний університет у Мюнхені), в Україні вперше побачила світ габілітаційна праця відомого ученого, філолога-славіста, діалектолога Олексі Горбача “Арго в Україні”. Книга вийшла в серії “Діалектологічна скриня”, започаткованій Інститутом українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича. Ініціатором цього видавничого проекту виступила дружина вченого – знаний перекладач Анна-Галія Горбач, яка в післямові зазначила: “Арго в Україні” – це справа всього життя Олексі Горбача, а справою мого життя стало, крім, звичайно, перекладацької діяльності, видати друком те, що не встиг зробити Олекся”¹.

Важким та тривалим був шлях цієї книжки до читача. О. Горбач планував видати її ще 1953 р., невдовзі після отримання докторату, але через брак коштів та непевний статус українського емігранта в Німеччині цим задумам не судилося здійснитися. Як дослідник згодом згадував у одному з листів до України: “рецензент М. Фасмер (від якого залежала грошова допомога на друк) [...] поставив вимоги перебудувати все на лад словника [...] Тож я зрезигнував з друку й у міжчасі поопрацював як окремі статті поодинокі записи арготичних систем”².

І лише на початку 90-х рр. із падінням “залізної завіси” на численні прохання колег-філологів з України, що формували українознавчі бібліотеки наукових установ та вищих навчальних закладів, О. Горбач вирішив зібрати та видрукувати в одному виданні результати своїх багаторічних студій у ділянці мовознавства³. У першому томі під назвою “Арго в Україні”⁴ подано 15 статей із характеристикою арго різних суспільних прошарків та різних територій України, а також російських і польських, написаних українською та німецькою мовами.

¹ Зі спогадів Анни-Галі Горбач // *Горбач О. Арго в Україні*. – Львів, 2006. – С. 686.

² О. Горбач – О. та М. Демським // *Горбач О. Арго в Україні*. – Львів, 2006. – С. 680–681.

³ О. Горбач. Зібрані статті: У 8 т. – Мюнхен, 1993–1997 /Фотопередрук/.

⁴ О. Горбач. Зібрані статті: У 8 т. – Мюнхен, 1993. – Т. 1.

У цьому контексті доречно хоча би побіжно розглянути біографію О. Горбача. Він народився 5 лютого 1918 р. в селі Романові (тепер – Перемишлянського району Львівської області) в селянській багатодітній родині. Закінчивши народну школу 1928 р., продовжив навчання у філії Академічної гімназії у Львові. Вона відіграла важливу роль у процесі формування професійних національно-свідомих професійних кадрів інтелігенції Галичини. Гімназія була осередком, навколо якого гуртувався і викристалізовувався інтелектуальний та громадянський потенціал українського суспільства⁵.

Після завершення гімназійних студій О. Горбач вступив на гуманістичний (згодом – філологічний) факультет Львівського університету, де у 1936–1940 рр. вивчав україністику, полоністику та германістику. Серед його викладачів були відомі польські мовознавці та літературознавці – професори Ю. Кляйнер, Е. Кухарський, З. Штібер, Є. Курилович, Я. Янів⁶. Останній, знаний діалектолог, займаючи посаду завідувача кафедри україністики, заохочував своїх вихованців до діалектологічних студій. Це захоплення діалектологією, прищеплене ще зі студентської лави, О. Горбач зберіг упродовж усього життя.

Вступивши до університету, О. Горбач активно поринув у студентське наукове та політичне життя. Так, у 1937–1939 рр. він був слухачем семінарів українознавства при НТШ, які вів літературознавець та педагог, дійсний член НТШ д-р Ярослав Гординський⁷. Одночасно його обрали членом “Студентської репрезентації” (управи Союзу Українських Студентських Організацій під Польщею), а в березні 1939 р. за участь у нелегальному VII Конгресі СУСОПу О. Горбача заарештували; він відбував ув’язнення у львівській тюрмі “Бригідки”⁸. У цьому несприятливому середовищі О. Горбач вже виявив себе як дослідник, коли, спілкуючися з ув’язненими ровесниками – переважно представниками шкільної та студентської молоді, почав записувати міський сленг. Протягом ув’язнення, яке тривало майже півроку (до вересня 1939 р.), Олекса ближче познайомився з говіркою українського Львова, зокрема, такою її складовою як вулична мова учнів та студентів. Ці записи лягли в основу подальших досліджень, продовжених у 1940–1950-х рр. уже поза межами України. Вони завершилися укладенням словника арготизмів та вульгаризмів із вуличної мови мешканців низки західноукраїнських міст (Львова, Дрогобича, Тернополя, Золочева, Станіслава, Коломиї), який згодом увійшов до його праці “Арго в Україні”⁹.

З утвердженням в науці О. Горбача українська лексикографія відчутно збагатилася за рахунок зібрання урбаністичної лексики, хоча деякі напрацювання у цій царині мовознавства зробив Ярослав Рудницький в праці “Львівський український міський говір (Знесіння)” (“Lemberger Ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)”, яка вийшла друком в Берліні 1943 р.¹⁰ Це була перша студія не тільки про мову Львова, але взагалі перша праця про говір українського міста¹¹, хоча й дещо обмежена територією збору дослідженого матеріалу, а зокрема передмістям Львова – Знесінням.

⁵ Див. детальніше: Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. – Філадельфія; Львів, 1995. – Ч. 3. – С. 81–93.

⁶ Закревська Я. Олекса Горбач: Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1995. – С. 8.

⁷ Гординський В. Уривок із спогадів // Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. – Філадельфія; Львів, 1995. – Ч. 3. – С. 213.

⁸ Горбач О. Шлях зі Сходу на Захід. Спогади. – Львів, 1998. – С. 150.

⁹ Горбач О. Арго в Україні. – Львів, 2006.

¹⁰ Rudnyckij J. Lemberger Ukrainische Stadtmundart (Znesinnja). – Berlin, 1943.

¹¹ Рудницький Я. Львівський говір // Наш Львів (Ювілейний збірник 1252–1952). – Нью-Йорк, 1953. – С. 180.

О. Горбач окреслив свої наукові завдання ширше. Власне діалектологічна проблематика, а саме: жаргонізми різних соціальних прошарків окремих регіонів України перебували в центрі уваги вченого у повоєнний період його наукових студій. До останнього часу багатогранна наукова спадщина проф. О. Горбача в Україні була малознаною. Першу спробу в цій царині здійснила Ярослава Закревська, яка підготувала життєписно-бібліографічний нарис про науковця (Львів, 1995)¹². Побачили світ також збірник термінологічних напрацювань відомого мовознавця¹³, його спогади “Шлях зі Сходу на Захід”¹⁴, а також особисте та професійне листування¹⁵.

Монографія “Арго в Україні” структурно складається зі вступу та 6 розділів (“Джерела до вивчення українського арго”, “Назва арго”, “Арго й койне”, “Походження арго”, “Арго в Україні”, “Етимологічна аналіза арготизмів”), які носять як прикладний, так і теоретичний характер. У вступі дослідник визнає, що джерельна частина роботи, за браком потрібних матеріалів у бібліотеках Західної Європи, має досить вузький характер, оскільки “обмежена подекуди тільки подачею бібліографічних заміток чи переповіданням матеріалу “з других рук”¹⁶. Це стосується, насамперед, словника злодійської мови, автором якого був начальник львівської поліції А. Курка, що вийшов у Львові трьома виданнями (1896, 1899, 1907)¹⁷. Оригінали усіх трьох видань були недоступними О. Горбачу, тому лексичні матеріали, вміщені у першому виданні, автор подає за працею Я. Рудницького¹⁸, надруковані у другому – використовуючи передрук, поданий у рецензії віденського дослідника А. Ландау¹⁹, а про третє видання подає лише скупу згадку. Не мав змоги О. Горбач користуватися також арготичним матеріалом зі словника львівської говірки Ю. Яворського²⁰, який був доступним лише у скороченому вигляді зі згаданої вище студії Я. Рудницького, а також деяких художніх творів із використанням специфічної вуличної лексики – І. Франка “Яндруси”, П. Марійчина “Ліва кампа”, Б. Нижанківського “Вулиця” та “Суперники”, І. Керницького “Грачі” (усі цитуються за студією Рудницького).

У першому розділі автор подає джерела до вивчення українського арго у вигляді словничків арготизмів, складених на основі збору власних польових матеріалів та запозичених із літературних джерел (В. Іванов, Кость Вікторин (К. Студинський), Ф. Ніколайчик, В. Боржковський, В. Гнатюк, С. Максимов, М. Фридман, А. Селищев, В. Стратен та ін.). Відібраний автором корпус джерел окреслює професійні арго (лірників, каторжан, офень, жебраків); арго злодіїв та вуличників; східноукраїнські арготизми міської вулиці та школи (Одеса, Харків, Дніпропетровськ, Чернігів); вульгаризми в мові учнів Ужгорода, Хуста, Тячева; жаргонізми в мові чернівецьких учнів 30-х років ХХ століття.

У нашому полі зору перебуватиме насамперед словник арготизмів та вульгаризмів з мови злодіїв, вуличників та учнів Львова та інших галицьких міст як одне із

¹² Закревська Я. Олекса Горбач...

¹³ Олекса Горбач / Ред. Б. Рицар, Р. Микульчик. – Львів, 2004.

¹⁴ Горбач О. Шлях зі Сходу на Захід...

¹⁵ “Життя – не просто існування”: Листування Олекси Горбача (1946–1996). – Львів, 2003.

¹⁶ Вступ // Горбач О. Арго в Україні. – Львів, 2006. – С. 7.

¹⁷ Kurka A. Słownik mowy złodziejskiej. – Lwów, 1896; *EjUSD. Słownik mowy złodziejskiej. Zebrał... / Wyd. II. – Lwów, 1899; EjUSD. Słownik mowy złodziejskiej. Zebrał... / Wyd. III. – Lwów, 1907.*

¹⁸ Rudnyckij J. Lemberger Ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)...

¹⁹ Landau A. Zur polnischen Gaunersprache // Jagić-Archiv. – 24/1902. – S. 137–150.

²⁰ Jaworski J. Kumać po lemersku. Przyczynek do słownika lwowskiej gwary złodziejskiej // Lud. – 1901. – Т. 7. – S. 276–281.

джерел вивчення львівської говірки першої третини минулого століття, а також розділ, присвячений етимологічному розбору арготизмів.

Цей словник, що вміщує близько тисячі реєстрових слів та стійких висловів, автор уклав уже в еміграції у Німеччині (де він замешкав після війни) на підставі власних записів 1942–1943 рр. у Львові та 1948–1950 рр. серед емігрантів. Він, хоча й не фіксує весь пласт львівської тогочасної лексики, а лише окремий її сегмент (мову маргінальних прошарків населення кількох західноукраїнських міст), все ж є досить репрезентативним джерелом до вивчення говірки львів'ян першої третини ХХ століття. З львівським вуличним арго автор був знайомий і з власного досвіду, адже у 1929–1938 рр. був учнем, а 1939 р. – в'язнем львівської тюрми.

Львівська говірка – явище дуже специфічне. У своїй основі вона поєднувала польську та українську мовні стихії, причому у лексиці переважав польський елемент, а у граматиці – український. Значний вплив на мову міста мав злодійський (батарський) жаргон, а також іноземні мови “галицького Вавилону” (німецька, їдиш, угорська)²¹.

Саме на фіксації цього злодійського жаргону, який мав вплив на нижчі соціальні верстви, сконцентрувався О. Горбач у своїй праці. І тут доцільно буде переадресувати самому досліднику закид, висловлений ним свого часу попереднику – Я. Рудницькому, автору праці “Львівський український міський говір (Знесіння)”. За словами О. Горбача, Я. Рудницький описав говірку соціальних низів північно-східного передмістя Львова (Знесіння). Інші ж суспільно-культурні прошарки залишилися поза його увагою²². Так само О. Горбач, в силу певних обставин, обмежився збором матеріалу лише серед елементу міської вулиці, а щоденне мовлення представників середніх кіл суспільства (ремісників, вчителів, лікарів, дрібних службовців) залишилося незафіксованим. Цю прогалину до певної міри намагається заповнити укладений автором цих рядків “Словник львівської говірки першої третини ХХ століття”, що включає понад 3000 слів та словосполучень, зібраних серед корінних львів'ян старшого покоління (37 респондентів). Нині він готується до друку. Словникові гасла склали слова, які були тогочасною літературною нормою, іншомовні слова (полонізми, германізми, євреїзми та ін.), а також жаргонізми, звірені з працями Я. Рудницького, О. Горбача, автентичними текстами львівських письменників початку ХХ ст. та довідковим матеріалом. Не останню роль тут відіграли дані словника арго О. Горбача, особливо щодо встановлення жаргонізмів у загальному масиві говіркової традиції 1930-х рр. Прикладами таких жаргонізмів, які подає О. Горбач, та які фігурують у нашому словнику теж як жаргонізми, є:

анцуг – чоловічий костюм
байриш – кучерик
бальон – трамвай
бомба – гальба
бенькартерія – дівора
буйда на ресорах – чиста брехня
віц – жарт, дотеп
вуйко – виділення з носа
граба – рука

²¹ Фотюк Б. Пісні львівських батярів як невід’ємна частина міського фольклору // Сучасна філологічна наука в національному відродженні: Матеріали звітної наук. конф. викладачів, аспірантів, студентів, присвяченої пам’яті професора Т. Комаринця. 5 травня 1992 р. – Львів, 1992. – С. 147.

²² Горбач О. Арго в Україні... – С. 81.

кнайпа – шинок
 лапайдух (лапідух) – гробар
 лепета – голова
 манелі – старі речі
 райдати – балакати, говорити
 сафандула – недотепа

Водночас, у процесі порівняння слів зі збірки О. Горбача та “Словника львівської говірки першої третини ХХ століття” виявилися семантичні розбіжності однакових за звучанням гасел, оскільки вчений фіксував лише жаргонні їх значення, а у нашому словнику вони фігурують як позбавлені яскраво вираженого експресивного забарвлення. Наведемо кілька прикладів:

баюра – самогон // велика калюжа; велика ємність
 бомк (бомок) – недокурок // гедзь
 братрура – крите поліцейське авто // духовка в печі або в газовій плиті
 вазеліна – підлабузник, підлиза // вазелін
 гранатовий – поліцейський // темно-синій колір
 каляфйор – ніс // цвітна капуста
 ключки – відзнака на уніформі або шапці // вермішель
 маркотно – шкода, прикро // прохолодно, вогко; сумно й невесело на душі
 менашка – рот // металева посудина для носіння їжі, яка складається з кількох відділень
 мізерія – достаток, добро // салат зі свіжих огірків
 okazія – випивка // нагода; випадок, пригода
 саятирка – фальшива побожниця; неохайна жінка // салатниця
 фірцик – франт, елегант // блаґенький, тоненький плащик

Етимологічний аналіз, проведений О. Горбачем в праці “Арго в Україні” допоміг встановити походження деяких іншомовних жаргонізмів, зокрема *полонізмів*, *германізмів* та *євреїзмів*:

1. Полонізми:

гдирати (Gderać) – нарікати
 гибати (Gibać) – йти, забиратися геть
 кордупель (Kurdupel) – людина малого зросту
 нендза (Nędza) – біда, злидні; воші

2. Германізми:

фрайда (Freude) – радість, втіха
 грат (Gerät, приладдя, знаряддя) – стара непотрібна річ, непотріб
 гешефт (Geschäft, справа, інтерес) – справа, діло
 гешефтяр – торговець

3. Євреїзми (з їдишу):

бельфер (Behelfer, домашній вчитель) – гімназійний учитель
 бахур (Bahur, молодий неодружений чоловік) – дитина; байстриук
 бахурня – дівтора
 гох міг де пйентес (Нох, hojz, високий) – зарозумілий

Отже, можемо підсумувати, що книга О. Горбача “Арго в Україні” є важливим фактологічним джерелом для фіксації та вивчення львівської говірки першої третини ХХ ст., зокрема такого її сегменту як міська жаргонна лексика, якою спілкувалися окремі суспільні прошарки (зłodії, вуличники, учні). Упорядкований дослідником та введений у науковий обіг репертуар тогочасних арготизмів і жаргонізмів як цінне надбання української лексикографії став одним із джерел при укладанні “Словника львівської говірки першої третини ХХ століття”; його також зможуть використати упорядники словників історичних жаргонізмів. Етимологічний аналіз арготизмів, здійснений О. Горбачем у аналізованій праці, безсумнівно, прислужиться при укладанні етимологічного словника львівської говірки, що є завданням майбутнього.

**THE BOOK BY OLEKSA HORBACH “ARGO V UKRAYINI”
AS A SOURCE FOR STUDYING LVIV PATOIS
OF THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY**

Marianna MOVNA

*Lviv Vassyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine,
the National Academy of Sciences of Ukraine,
2, Vassyl Stefanyk Str., Lviv, 79000, Ukraine, tel. (0322) 630460*

The author has researched the book by O. Horbach “Argo v Ukrayini” (“Argot in Ukraine”), and to be more precise its constituent part, the glossary of argot and vulgar words of thieves, vagabonds and pupils of Lviv and other Halychyna cities as one of the sources of studying Lviv patois. She has contrasted O. Horbach’s glossary data and that from the author’s “Slovnyk Ivivskoyi hovirky pershoji tretyny XX stolittia” (“Dictionary of Lviv Patois of the First Third of the 20th Century”).

Key words: O. Horbach, Lviv, argot, patois, jargon word, dialectal word, dictionary, speech tradition.

Стаття надійшла до редколегії 4.03.2008

Прийнята до друку 13.03.2008